

İSLAM VE MEDENİYET SERİSİ: 4

AHLÂK

I. Cilt
(Temel İslam Bilimleri)

Editörler:

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Rahime ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Zuhal DAĞ
Arş. Gör. Abdullah ÇAĞATAY
Arş. Gör. Ahmet YILMAZ

Ahlâk

I. Cilt

Temel İslam Bilimleri
İslam ve Medeniyet Serisi: 4

Editörler:

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Rahime ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Zuhâl DAĞ
Arş. Gör. Abdullah ÇAĞATAY
Arş. Gör. Ahmet YILMAZ

Genel Yayın Yönetmeni:
Mustafa ÇALIŞKAN

Bu kitapta yer alan bölümlerin ilmî ve fikrî muhtevası ile dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Bütün yayın hakları saklıdır. Bilimsel araştırma ve tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında hiçbir yolla çoğaltılamaz.

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI
Yayın No: 782

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

TAKIM ISBN: 978-625-5980-92-2

I. CİLT ISBN: 978-625-5980-93-9

Kapak Tasarım: DiZGi **MIZANPAJ**.COM

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ** - meh_ates@hotmail.com

Baskı, Cilt:

Fotokopi 99

Fevzi Çakmak Mh. 10742 Sk. No: 13/1

Karatay/KONYA

Sertifika No: 76711

Aralık 2024 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları

Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4

Cağaloğlu – İSTANBUL

Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr

bilgikitapdunyasi@gmail.com

EBÛ MANSÛR MÂTÜRÎDÎ'DE İMANIN AHLÂKÎ BOYUTU

Dr. Esra ÇELİK

Diyanet İşleri Başkanlığı, Elazığ/Türkiye
esracelik2323@hotmail.com, ORCID ID: 0009-0006-6130-7921

Giriş

Ahlâk; iyi olduğu düşünülen ya da bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kurallarıdır. Bu bağlamda bir kimsenin iyi niteliklerini ifade eden davranışlarına ahlâklılık, insanların kendilerine göre yaşadıkları ve rehber aldıkları kurallar bütününe ise huy denir. Dolayısıyla ahlâk insanların başka varlıklarla belli normlara göre oluşan ilişkiler bütünü, davranışları anlamlandıran ilke ve değerler toplamıdır.¹ Arapça'da ahlâk kavramı pürüzsüz ve sağlam² anlamında halk ve hulk/huluk kelimelerinin çoğuludur. Hulk/huluk; din, tabiat ve seciyye anlamında insanın içsel yapısına, halk ise; insanın zâhiri/dış yapısına ilişkin iyi ve kötü olarak tanımlanan nitelik ve anlamları ifade eder.³ Bu tanımlamaya bağlı olarak bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu nitelerken, bu niteliklerin değerlendirilmesinde ahlâkî inançlar temel alınır. Ahlâkî inançların, ahlâkî gerçeklere dayandığı varsayılır. Ahlâkî gerçeklerin dayanakları olarak ise akıl, duygu, bireysel ve toplumsal fayda, Tanrı, evrim, idealar, toplumsal sözleşmeler gibi çeşitli düşüncelerin kabul edildiği görülmektedir.⁴ Ahlâkî inançların temelinde çeşitli düşünce sistemleri bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın konusu İslâm dini özelinde Mâtürîdî'nin düşüncesi açısından imanın ahlâkî boyutta etkisi olacaktır.

¹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma, 2000) 5.

² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 1987), 4/1472.

³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab "hık"* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 10/86.

⁴ Cemre Demirel, *Ahlak Felsefesinde Tanrı Nerede* (İstanbul: İstanbul Yay., 2024), 57-58.

İmân kavramı sözlükte, emn ve emân kökünden türemiş olup emân-emânet/güven-emniyet aynı anlamda kök kavramlardır. Güvenmek ve inanmak gibi kök manalarına ilaveten iman tasdik anlamına gelmektedir.⁵ İman genel manada ise, bir dinin temel prensiplerini onaylama ve onlara bağlanma⁶ olarak tarif edilmektedir. Bu yönüyle imanın, hem inanç hem de ahlâkî değerler sistemiyle bütünleşen eylem olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla iman, zihinsel bir onay olmasının yanı sıra bu inanca uygun bir yaşam tarzını benimsemeyi de kapsayan bir olgudur. İmanın genel tanımının dışında birçok kelâmcı tarafından da çeşitli iman tanımlamaları yapılmıştır. Ama her mezhep teolojik yaklaşımlarına göre kendi düşünce sistemi doğrultusunda iman kavramını açıklamıştır. Bu tanımlamalar birbirinden farklı olduğu için kelâmcılar arasında süregelen tartışmaların meydana gelmesine sebep olmuştur. Genelde tartışmaların odak noktası ise imanın benimsenmesi noktasında amelin etkisi yani teolojik bir tartışma halini alan imanın amelden bir cüz olup olmadığı konusudur. Bu tartışma bir inanç meselesi olarak insanın hem dünyevî hayatında ahlâkî davranışlarını ve sorumluluk bilincini şekillendirmekte hem de uhrevî hayatında günahlarının affedilip affedilmemesi problemine yol açmaktadır. Konumuz itibariyle insanın uhrevî hayatında affedilip affedilmemesinden daha çok Mâtürîdî'nin iman tanımından hareketle imanın ahlâkî boyutta bireye etkilerini incelemek önem arz etmektedir.

1. Kalbî Bir Olgu Olarak İman

İman; Ehl-i Sünnet'in çoğunluğuna göre kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. İmam Şâfiî'ye göre iman dil ile ikrar, kalp ile tasdik, rukûnlarıyla amel etmektir.⁷ Kerrâmiye'ye göre iman kalbî tasdik ve diğer amellere gerek olmaksızın sadece dille ikrar etmektir.⁸ Onlara göre, kişi sadece sözle Müslüman olduğunu beyan ettiği takdirde iman etmiş sayılır. Mâtürîdî bu düşün-

⁵ el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabîyye*, 5/2071.

⁶ Mahmut Ay –Engin Erdem, *İlahiyat Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 69.

⁷ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, thk. Yusuf Ahmet (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 77-78.

⁸ Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1388), 1/113; Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, 78.

ceyi hem naklî hem de aklî delillerle eleştirmekte; iman kavramında kalbi esas almaktadır.⁹

Mâtürîdî dil ile ifade etmenin imanın bir koşulu olmadığını savunur. Mâtürîdî'ye göre âyette geçen *Ey iman edenler* ifadesinin dilleriyle iman edenlere hitaben kalplerinizle *iman edin*¹⁰ beyanı gelmiştir.¹¹ Nitekim ona göre, iman için söylem şart olsaydı âyette ağızlarıyla iman edenler yerine “*Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla “iman ettik”*”¹² şeklinde bir ifade kullanılmazdı. Bu bağlamda o, imanın kalbin tasdiki olduğunu, dilin ise kalbi ifade ettiğini belirtir. Ona göre *kalpleri inanmadığı halde* ifadesi de bu düşüncüyü teyit eder.¹³ Buna ilaveten Mâtürîdî iman için sadece sözel ifadelerin yeterli olmadığını,¹⁴ kalbî iman etmeyip yalnızca dille ifade edenleri Allah'ın cezalandıracağını,¹⁵ onların bu hallerinin aldatmaca olduğunu,¹⁶ bu şekilde bir tavrın ise iman değil inkâr ve yalan olduğunu¹⁷ bildiren âyetlere dikkat çeker. O imanın söz konusu bu niteliklerde bulunmasının mümkün olmadığını savunur.¹⁸

Mâtürîdî imanın kalbî bir konu olduğuna ilişkin savıyla kalbin durumu ve niyeti üzerine odaklanan bir ilke ortaya koyar. O bu savını ise “*kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna*”¹⁹ âyetiyle destekler. Bu bağlamda o kalbi imanla mutmain olduğu halde inkâra zorlanan kimsenin küfür kelimesini sadece söylediği için kâfir olduğuna hükmedilmeyeceğini dolayısıyla imanda aslanın dilden öte kalp olduğunu iddia eder. Çünkü o, ikrahın/baskı yapma kalp üzerinde rolünün olamayacağını, baskı yapan kimsenin baskı yaptığı kişinin kalbini etkileyemeyeceğini açık-

⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semarkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2003), 601.

¹⁰ *Kur'ân Yolu* (Erişim 16 Haziran 2024), en-Nisâ 4/136.

¹¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semarkandî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne, Tefsîru'l-Mâtürîdî*, thk. Dr. Mecdi Basellum (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1426/2005), 3/386.

¹² el-Mâide 5/41; el-Hucurât 49/14, 17.

¹³ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/520.

¹⁴ el-Mümtehine 60/10; et-Tevbe 9/56; el-Bakara 2/8.

¹⁵ en-Nisâ 4/145.

¹⁶ el-Bakara 2/9.

¹⁷ el-Münâfikûn 63/1,6; et-Tevbe 9/54,80; el-Mücâdele 58/18.

¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 601-604.

¹⁹ en-Nahl 16/106.

lar ve kalbin başkalarının etkisinden uzak bireyin kendisine ait bir alan olduğunu vurgular. Ancak o, kalbi küfürle mutmain olan kimsenin kâfir olduğuna hükmedileceğini ifade eder.²⁰ Mâtürîdî'nin imanı sadece bireyin inisiyatifinde kalbin bir işlevi olarak vurgulaması, baskı ve zorlama gibi her türlü ahlâkî olmayan tavırların etkisinden imanı uzak tutma çabasıdır. Mâtürîdî'nin imanı özellikle kalbe konumlandırması imana yaklaşımında ahlâkî şeffaflığa verdiği önemi göstermesi bakımından altı çizilmesi gereken bir durumdur.

Mâtürîdî inkâr gibi imana zorlamayı da aynı statüde değerlendirmekle birlikte inanmayanlarla cizye verinceye kadar savaşılmamasına²¹ ilişkin âyeti inanmayanları İslâm'a çağırma ve onlarda İslâm'a karşı bir istek oluşturma, onların delillerine karşı kesin delillerle mukabele etme ve savaşla imtihan anlamında yorumlar. Buna ilaveten o, dünyanın birçok yerinde bulunan inanmayanların bir araya geldiğinde İslâma mensup kişilerin onlara karşı ayakta kalıp savaşamayacaklarını dile getirir. Böylece Mâtürîdî, Müslümanların zarar göreceği aşikâr olan bir duruma binaen âyette zikredilen durumun gerçekleştiğini ifade eder. Dolayısıyla Mâtürîdî savaşın inkâra karşı bir tepki olarak değil, Müslümanların güvenliği gibi amaca yönelik bir durum nedeniyle gerektiğini iddia eder.²² Ayrıca o imanun kalbî bir hakikat olmasına rağmen iman ettiğini sadece dile getiren kişilerle savaşılmayacağını ifade ederek²³ imanı dile getirmenin bir takım müeyyideler açısından önemine işaret eder. Nitekim Mâtürîdî Peygamber'in (a.s.) Allah'tan başka ilâh olmadığını deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolduğuna dair²⁴ rivayetinde insanların sadece şehadeti dile getirmelerinin aslında imanlarına bir gerçeklik kazandırmayacağını zikreder. Ancak o, şehadeti söylemenin öldürülmeye engel teşkil ettiğini vurgular.²⁵ İmanın dışsal beyanına ilişkin Mâtürîdî'nin yaklaşımı bireysel haklar ve toplumsal düzeni sağlama amacına yönelik bir değer olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda dil ile ikrarın in-

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/24; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd*, 605.

²¹ et-Tevbe 9/29.

²² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/338-354; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd*, 606.

²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 607.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsr, (Beirut: Dâru Tavki'n-necât, 1422/2001), "Salât", 28 (No. 392).

²⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 607.

sanlar arası tüm ilişkilere yön vermesi nedeniyle ahlâkî işlevselliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Mâtürîdî imanın kalbî gerçeklik olduğunu aklî delillerle de destekler. O inançların prensiplerine inanmanın kaynağının kalp olduğunu ifade eder. Ona göre baskı altında ya da fizikî olarak konuşamayan kimsenin dış beyanı verememesi halinde bile imanına hükmedilmesi onun özünde kalbî bir durum olduğunu kanıtlar. Mâtürîdî, dış beyanın olmaması halinde birtakım bireysel ve toplumsal aksaklıkların söz konusu olacağını ancak iman ve imanın getirdiği sorumlulukların sürekliliğini sağlamanın kalbi imanla mümkün olduğuna dikkat çeker. Yani Mâtürîdî göre birey imanını dile getirmese de kalbindeki inancı sürdürdüğünde imanının gerçekliğini korumuş olur. Ayrıca o, Allah'ın imanı en yüce merteye haline getirmesi, iyilikler için bir vasıta kılması ve ibadetlerin yerine getirilmesi için varlığını gerekli kılmasına bağlı olarak bu nitelikleri dilin değil kalbin yükümlü olması halinde gerçekleştirebileceğini vurgular.²⁶ Mâtürîdî yaklaşımda kalben bir sorumluluk üstlenildiğinde ancak iman en üst seviyeye ulaşmakta ve böyle bir iman insanın ibadetlerine ve ahlâkî eylemlerine değer katıp yön vermektedir.

Mâtürîdî'nin iman, akıl ve dil bağlamında yaptığı analiz, imanla yükümlü olmanın ve iman bilincinin aklî ve düşünsel bir gerçeklik olarak kalbî bir eylem olduğunu ortaya koyar. O Allah'ın dinde zorlama olmadığına²⁷ ilişkin beyanına dayanarak imanın dil gibi baskı altında tutulabilen bir organa atfedilmesine karşı çıkar. Mâtürîdî âyette geçen *ey iman edenler*²⁸ hitabındaki muhatapların da mümin olduklarını dolayısıyla onların kalbî imanlarına yönelik bir hitap olduğuna dikkat çeker.²⁹ Mâtürîdî imanın kalbî bir eylem olduğu savunusundaki kalbi akıl ve kavrayış olarak tanımlar.³⁰ Nitekim Mâtürîdî düşüncenin öncüsü Ebû Hanife de imanın aklî bir kavrayış olduğunu düşünür. Ebû Hanife'ye göre Allah insanları iman ve küfürden bağımsız akıl sahibi varlık olarak yaratmasına bağlı olarak onlara iman etmeyi emredip inkâr etmeyi yasaklamıştır. Dolayısıyla o, inkâr eden kişinin temiz yaratılış doğasını değiştirmiş olacağını, iman eden ve onaylayan kişinin ise

²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 607-608.

²⁷ el-Bakara 2/256.

²⁸ el-Bakara 2/183.

²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 608-609.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/429.

kararlılık ve süreklilik göstermiş olacağını savunur.³¹ Ebû Hanife akli imanla yükümlü olmanın şartı olarak ön plana çıkarır. Ona göre iman, insanın hem akli hem de yaratılışı gereği oluşan doğal bir sonuç, inkâr ise insanın hem doğal yapısından hem de aklının göstermiş olduğu doğru yoldan sapması olarak vurgulanır.

Mâtürîdî imanın Allah'a verilmiş bir söz³² olarak iki türünden bahseder: Birincisi; insanın yaratılışının sözüdür. Zira o, her bir insanın yaratılışının Rabb'in birliğine tanıklık ettiğini ve bunun da âyetlerle³³ sabit olduğunu zikreder. Mâtürîdî'ye göre; kendi varlığına bakıp düşünen insan, kendisinin bir yaratıcısı olduğunu ve O'nun da tek olup ortağı bulunmadığını idrak eder. İkincisi; *"Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz"*³⁴ ve *"Allah, kendilerine kitap verilenlerden sağlam söz almıştı"*³⁵ âyetlerinde ifade edildiği üzere peygamberlerin ve elçilerin dilleriyle iletilen haberin/risalet sözüdür. Ancak söz konusu insanlar hem yaratılış hem de habere/risalet ilişkin sözlerine riayet etmemişlerdir.³⁶ Mâtürîdî'nin bu anlayışı fitrî olarak insanın akıl yürüttüğünde Allah'ın varlığını ve birliğini idrak edebilecek kapasitede olduğunu vurgular. Ayrıca Mâtürîdî insanların Allah'a vermiş oldukları sözün gereği olarak ahlâkî sorumluluklarına dikkat çekmekle birlikte onların Allah'ın peygamberler aracılığıyla ulaştırdığı ilâhi mesajı onaylamakla da yükümlü olduklarının altını çizer. Buna ilaveten Mâtürîdî imanı akli bir olguya bağlamasına rağmen dinî yükümlülüklerin yerine getirilmesi noktasında peygamberlerin tebliğ ettiği haberin de gerekli olduğunu vurgular.

2. Tasdik Olarak İman

Tasdik, haber verenin emrine itaat etme, onu kabul etmek ve doğru kılmaktır. Bu bağlamda "emn" kökünden türeyen *iman* ya da *ona iman etti* demek onu yalanlamaktan ve ona karşı gelmekten emin kıldı demektir. Tasdik

³¹ Ebû Hanife Nu'mân b. Sâbit, *el-Fıkhü'l-Ekber* (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkân, 1999), 31.

³² *"Onlar ki, iyice pekiştirdikten sonra da Allah'a verdikleri sözden dönerler, Allah'ın birleştirilmesini emrettiğini ayırırlar, yeryüzünde fesat çıkarırlar; işte sonunda zararlı çıkacak olanlar da yalnız bunlardır."* el-Bakara 2/27.

³³ *"Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?"* ez-Zâriyât 51/21; *"Kendi kendilerine bir düşünmezler mi?"* er-Rûm 30/8.

³⁴ el-Mâide 5/12.

³⁵ Âl-i İmrân 3/187.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/408.

hakikatte sadece itaat etme ve benimseme olmaksızın habere ve haberi vereceği kalben doğruluk isnat etmek değil bununla birlikte teslimiyetin gerçekleşeceği bir itaat etme ve benimsemedir.³⁷

Mâtürîdî, iman kavramını sözlük anlamıyla ele alarak tasdik olarak açıklar ve imanı tasdik üzerine inşa eder.³⁸ Mâtürîdî'nin imanın tasdik anlamı üzerinde durması dikkate değerdir. Zira o, dilbilimcilerin de imanın tasdik anlamı üzerinde ittifak ettiklerini ifade etmiştir.³⁹ Aynı zamanda dilbilimciler tasdik etmeyi tekzip etme olarak zıddıyla açıklamışlardır.⁴⁰ Mâtürîdî bu minvalde imanın zıddının tekzip, tekzibin zıddının da tasdik olması gerektiğini ve *kalpleri inanmadığı halde* ifadesiyle belirtildiği üzere tasdik kalple olacağını belirtir.⁴¹ Ona göre; dil gönülden geçeni tabir eder ve insanlar arasında kalbe tercüman olur. Bu aynı zamanda imanın marifet/bilme olmadığına delil teşkil eder. Zira iman marifet/bilme olsaydı, zıddının cehl/bilme olması gerekirdi. Dolayısıyla imanın zıddı tekzib olduğu için, tekzibin zıddının ise tasdik olması gerekir. Nitekim tasdik ve iman lügat açısından aynıdır. Buna ilaveten marifetin/bilme eyleme dönüşmeksizin kalpte olması mümkündür.⁴²

Bilmenin iman anlamına gelmeyeceğini savunan Mâtürîdî'ye göre gerçek manada bilgisizlik cahilmiş gibi davranıp bildikleriyle amel etmeyenler yani bildiklerini hayata geçirmeyenlerdir. Nitekim ona göre Allah'ın bilgilerini nefyettiği kimseler⁴³ de bildikleriyle amel etmeyenlerdir. Benzer şekilde insanlar kulak, dil, göz ve akıl gibi tüm duyu ve uzuvlara sahip olsalar bile bunları gerektiği gibi kullanmadıklarında Allah yok saymıştır. O halde istifade edilmediğinde bilginin de yok sayılması mümkündür.⁴⁴ Mâtürîdî bilgileri olmasına rağmen bilgilerini gereği gibi kullanmayanları bilgisiz olarak

³⁷ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâ'idü'n-Nesefî*, thk. Ali Kemal, (Beyrut: Dâru İhya'i-Türâsi'l-Arabî, 2014), 113.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 604; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/520.

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab "emn"*, 13/23; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mecmûatü mine'l-muhakkikîn, "emn" (Mısır: Dâru'l-hidaye, 1431), 34/186.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab "sdk"*, 10/193; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "sdk" 26/5-13.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/520.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/520; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd*, 612.

⁴³ en-Neml 27/61.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/127.

nitelemektedir. Ona göre duyusal ve zihinsel yetilerin varlığı da ancak bu yetilerin doğru bir amaç için kullanılması halinde anlam kazanmaktadır. Mâtürîdî'nin bu anlayışı, bilginin değer kazanması bilginin sadece teorik kavrama değil, pratiğe dökülmesine bağlı olduğunu vurgular. Dolayısıyla asıl önemli olan bilgi sahibi olmak değil, var olan bilgiden istifade ederek doğru ve ahlâkî davranışlar sergilemektir.

Peygamber'i (a.s) ve onun okuduğu Kur'an'ı dinlediği halde iman etmeyen insanların⁴⁵ varlığından bahseden âyeti, Mâtürîdî dinleyen herkesin dinlediği şeyden aynı şekilde istifade etmediği ya da dinlediği şey üzerinde düşünüp anlamadığı şeklinde tefsir eder. O, herkesin amacı ve ihtiyacı oranında aklederek dinlediğiyle istifade edeceğini vurgular.⁴⁶ Mâtürîdî'nin bu düşüncesine göre bireyin niyeti ve aklıyla paralel ilerleyen ilâhi mesajı dinleme süreci dinlediği hakikatlerden faydalanıp faydalanmayacağını belirler. Dolayısıyla ona göre hakîkate iman etmek ne sadece bilmekle ne de dinlemekle olur. O imanın hâlis bir niyet ve aklî selim bir şekilde düşünmekle gerçekleşeceğini vurgular.

Mâtürîdî'ye göre tasdik zıddı olan tezkibin terk edilmesiyle elde edilir. Yani tasdik mutlaka iktisabla/kazanım meydana gelir. Bu nedenle iman marifet/bilme değil tasdiktir.⁴⁷ Mâtürîdî yaklaşımında tasdik epistemik yönünün yanı sıra ahlâkî olarak bireyin davranışlarını kontrol eden, onu yönlendiren ve ona hükmeden bir güce teslimiyet, onay ve kabûlü ifade eder.⁴⁸

Mâtürîdî, imanının tezkibi reddetmekle mümkün olacağını savunur. Ona göre tasdik, kalbin bilinçli bir şekilde onayı yani bilginin ötesinde bir kavram olup, bilginin doğruluğunu onaylama anlamı taşır. Mâtürîdî'nin bu anlayışında, imanın bilmek ile sınırlandırılmayacağı önemli bir husus olarak öne çıkar. Ona göre, imanın zıddı cehalet değil aksine tezkip olduğuna göre, iman bilmekle değil tasdik etmekle gerçeklik kazanan bir olgudur. Onun bu düşüncesi, imanın kalbî bir eylem olarak görülmesi gerektiğini vurgular. İman sürecinde tasdik bilginin doğruluğunu kabul edip yalanlamayı reddetmek anlamına gelir. Bunların yanı sıra Mâtürîdî'nin iman düşüncesinde iktisap kavramı yani kazanım dikkat çeker. Ona göre iman bir

⁴⁵ Yûnus 10/42.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/45-46.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/520.

⁴⁸ J. Merc Pessagno "Maturidiye Göre Akıl Ve Dini Tasdik", çev. İlhami Güler, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1-4 (1996), 434.

kazanım süreci olarak tekzibin zıddı olan tasdik, bilinçle ve özgür iradeyle elde edilen bir durumdur. Bu nedenle iman iradî bir tasdik yani kişinin bilinçli ve iradî bir şekilde kalbî ve fiilî onay vermesi demektir. Mâtürîdî'nin tasdik anlayışı sözlük anlamının ötesinde derinlik içeren bir kavram olarak öne çıkar ve bu bağlamda birçok ahlâkî ilkeyi ihtiva eder.

2.1. Bütünsel Olarak İmanı Tasdik

Mâtürîdî'nin imanın tasdik olduğu vurgusu mantıksal bir zemine dayalı olarak analiz edildiğinde tasdikın boyutları daha net ve sistematik bir şekilde anlaşılabilir. Bu bağlamda mantıkta doğru ya da doğruluğu kabul edilen bir çıkarım için işlev gören beyan ve sonucu temellendiren önermelere öncül; ifade edilen yargı ya da inanca ise önerme denir.⁴⁹ Buna göre *Allah'ım günahlarımı affet* ifadesi doğru ya da yanlış olarak değerlendirilemezken, *hava açıktır* ifadesi doğru ya da yanlış olarak değerlendirilen bir önerme olur. Bir önermedeki sözün doğru ya da yanlış olması ise, o sözün bir şeyi tasdik ya da inkârını gerektirir.⁵⁰ O halde sözün hüküm olması gerekir yani önermeler hükmün ifadesidir. Hükümler de zihnî bir işlevle ortaya çıkar.⁵¹ Buna bağlı olarak Aristo'nun mantık kuramına göre her önerme ya bir tasdik ya da bir inkârdır şayet o bir inkâr değilse, onun bir tasdik olduğu apaçıktır. Aristo, tasdik ya da inkâr edilen bu sözün bütüncül, bölümcül ya da belirsiz olmak üzere üç türünden söz eder: Bütüncül; bütün halinde alınan bir konuya yüklemeye ya da yüklememeye, bölümcül; bir bölüm halinde alınan ya da bütün halinde alınmayan bir konuya yüklemeye ya da yüklememeye, belirsiz; bütüncülük ya da bölümcülük olmadan yapılan yüklemeye ya da yüklememeye denir.⁵² Bir terimin, bir başka terimin bütünlüğü içinde bulunduğunu ya da bütüncül alınan terime yüklendiğini söylemek aynı anlamdadır. Bir konuda öteki terimin tasdik olunmayacağı bölüm bulunmadığında bir terimin bütüncül tasdik edildiği söylenir.⁵³ Dolayısıyla Aristo'ya göre bütüncül tasdik bir şeyin doğruluğunu oluşturan tüm parçaların bir bütün halinde değerlendirilerek belirleme yöntemidir. Bu bağlamda bir

⁴⁹ Cevizci, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 255.

⁵⁰ Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,1991), 45.

⁵¹ Öner, *Klasik Mantık*, 45.

⁵² Aristoteles (Aristo), *Organon III, Birinci Analitikler*, trc. H. Ragıp Atademir (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1996), 3-4.

⁵³ Aristoteles, *Organon III, Birinci Analitikler*, 5.

önermenin bütün parçaları aynı ölçüde doğrulanır ve hiçbir parça eksik bırakılamaz ya da inkâr edilemez.

Aristo'nun mantıksal çıkarımlarıyla Mâtürîdî'nin iman anlayışı arasında tasdik açısından bir bağ kurulduğunda Mâtürîdî'ye göre iman bir ya da birkaç inanç esasını tasdik etmek değil, inanç esaslarının tamamını bir bütün olarak tasdik etmektir. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin tasdik yaklaşımı Aristo'nun kategorisinde bölümcül ya da belirsiz tasdikle değil, bütüncül tasdikle örtüşmektedir. Mâtürîdî Aristo'nun bütüncül tasdik tanımına benzer biçimde parçalar arasında fark gözetmeyen ve tümünü onaylayan bir tasdik öngörür.

Mâtürîdî iman edenlere yönelik *Allah'a ve peygamberine iman etmeleri*⁵⁴ talebini, onların peygamberlerin bir kısmına değil, müminlerin yaptığı gibi peygamberlerin hepsine iman etmesi gerektiği şeklinde açıklar. Nitekim o, âyetlerde ifade edilen iman edenlerden peygamberlerin hiçbirini ayırt etmeyenlerin⁵⁵ ya da onların bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanların⁵⁶ olduğunu zikreder.⁵⁷ Mâtürîdî aynı zamanda peygamberlik verilmeden önce Muhammed'e (a.s.) inananların, peygamberlik verildiğinde ona inanmadıklarını bu nedenle önceki gibi ona inanmaları gerektiğini vurgular. Nitekim bu durum "*daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'an) kendilerine gelince onu inkâr ettiler*"⁵⁸ âyette de ifade edilmektedir.⁵⁹ Aynı şekilde o, peygamberine indirdiği kitabın da Muhammed'e (a.s.) indirilen kitap olduğunu zikreder. Mâtürîdî daha önce indirilen kitap ile Allah tarafından indirilmiş semavî kitapların kastedildiğini ve onlara da iman edilmesi gerektiğini savunur.⁶⁰

Mâtürîdî bu açıklamalarına ilaveten hakikaten Allah'a inanmanın aynı zamanda kitapların ve peygamberlerin hepsine de inanmak anlamına geleceği vurgusunu yapar. O, her peygamberin bunların hepsine inanmaya davet ettiğini aynı şekilde tüm semavî kitaplarda da hepsine inanmaya davet bulunduğunu ifade eder. Mâtürîdî bu hakikatin paralelinde bunlardan biri-

⁵⁴ en-Nisâ 4/136.

⁵⁵ el-Bakara 2/136.

⁵⁶ en-Nisâ 4/150.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/387.

⁵⁸ el-Bakara 2/89.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/387.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/387.

ni inkârın ise Allah'ı, kitapların ve peygamberlerin hepsini ve söz konusu edilen ilkeleri inkâr anlamına geleceğinin altını çizer. Nitekim o, âyetin devamının söz konusu edilen iman esaslarını inkâr edenlerin durumu hakkında bilgi verdiğini⁶¹ ifade eder. Bu bağlamda o, âyetin sözü edilen iman esaslarını inkâr eden kimselerin doğru yoldan uzaklaşacağını bildirmesini kendi düşüncesini desteklediği yönünde yorumlar. Dolayısıyla Mâtürîdî, Allah'ı, melekleri, kitapları, peygamberleri, âhiret gününü hatta âyetlerden birini inkâr eden kimsenin hepsini inkâr etmiş olacağını belirtir.⁶² Nitekim Ebû Hanîfe de tevhidin özü ve inancı geçerli kılan şeyi; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, elçilerine, ölümden sonra dirilişe, kaderin yani hayır ve şerrin Allah'tan olmasına, hesap ve mîzâna, cennet ve cehenneme ve tüm bunların hakikat olduğuna bireyin iman etmesi olarak açıklar.⁶³

Mâtürîdî'nin iman esaslarını birbirinden ayırmaksızın bütün olarak tasdik etme anlayışı, ahlâkî çerçevede önemli etkileri barındırır. Onun bu iman anlayışı zihinsel kabulde birlikte bireyin belli hususlarda değil tüm hususlarda bütüncül ve tutarlı bir sorumluluk üstlenmesini gerekli kılar. Zira Mâtürîdî'ye göre bir ya da birkaç inanç esasının ihlal edilmesi ahlâkî olmayan bir tutum olmakla birlikte bireyi ahlâkî olandan da uzaklaştırabilir. İman esaslarını bütünüyle tasdik eden kişi, bu esasların taşıdığı ahlâkî yükümlülükleri de tasdik etmiş olur. Ayrıca iman esaslarını bütünüyle tasdik, ahlâkî davranışların birbiriyle alakalı, tutarlı ve bütüncül bir yapıda olmasını sağlar. Dolayısıyla ahlâkî tutarlılığın, bireyin bütüncül iman anlayışının doğal bir sonucu olduğu söylenebilir.

2.2. Şüpheli İhtiva Etmemesi Açısından İmanı Tasdik

Tasdik kavramı öncelikle mantık ilminde önemli bir yere sahiptir. Önergelerin doğruluğunu onaylamayı ifade eden⁶⁴ tasdik iki olgu arasında bir ilişki kurulması sonucunda aklın hüküm vermesi anlamına gelir. Bu bağlamda aklın, bilginin kaynağı ile gerçeğe uygunluğu arasında tercih yapmasının dört farklı tasdik türü bulunur:⁶⁵ 1. Yakîn/kesin bilgi; aklın se-

⁶¹ en-Nisâ 4/136.

⁶² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/387.

⁶³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, 5-13.

⁶³ el-En'âm 6/158.

⁶⁴ Öner, *Klasik Mantık*, 45.

⁶⁵ Ahmed Cevdet Paşa *Mi'yâr-ı Sedâd* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1293), 99-100; Öner, *Klasik Mantık*, 181-182.

çiminde kararlı ve seçilen tarafın gerçeğe uygun olmasıdır. Mesela, âlemin hâdis oluşunu doğru kanıtlarla kesin bir şekilde tasdik etmek, 2. Cehl-i mürekkebe; aklın seçiminde kararlı olması ama seçilen tarafın gerçeğe uygun olmamasıdır. Mesela, yanlış kanıtlarla âlemin başlangıcının olmadığını kesin olarak tasdik etmek, 3. Taklit; aklın seçim yapması ama seçimin sağlam delillere dayanmamasıdır. Mesela, sadece bilim adamlarının fikrini esas alarak âlemin başlangıcı olduğunu tasdik edenin bilgisidir. 4. Zan; aklın seçiminde kesinlik olmaması yani bir tarafı seçmekle birlikte karşı tarafa ihtimal tanınmasıdır. Mesela, karanlıkta dolaşan birinin hırsız olduğunu söylemek kesin değil ihtimaldir. Önergelerin tasdik açısından bu şekilde tasnif edilmesinde bilginin kaynağı ve hakikat değeri ölçüt olarak alınmıştır.⁶⁶ Klasik mantık ilminin onaylama yöntemleriyle Mâtürîdî'nin sisteminde yer alan onaylama yöntemleri kıyaslandığında önemli ölçüde benzerlikler görülmektedir.

Bu bağlamda Mâtürîdî, insanların bir dine ya da doktrine inanma yollarını üç başlıkta analiz eder:

1. Taklit; kişi başkasını kendisinden daha basiretli, daha yetkin ve daha bilgili görüp kendisi de bu seviyeye ulaşamadığında onu taklit eder. Taklit ile birey o kişinin anlayış, bilgi ve görüşündeki faziletleri kabul etmiş olur.⁶⁷

2. Şüphe; bireyin bir doktrine karşı şüphe duymasıyla başlar. Daha sonra bu şüphe ona hakikat gibi görüldüğünde o doktrine inanma gerçekleşir.⁶⁸

3. Hakikatin keşfi; hakikatin bireyin kendisi tarafından keşfedilmesiyle inanma gerçekleşir.⁶⁹

Mâtürîdî, söz konusu bu üç yöntemle inancın gerçekleşeceğini zikretmekle birlikte bireyin bir doktrine körü körüne inanmasının da kabul edilemez olduğunun altını çizer. O, iman ya da inkârın bireyin kendi seçimiyle/ihtiyar olacağına savunur.⁷⁰ Mâtürîdî bilginin kaynağı ve hakikat değeri açısından klasik mantık ilminde de yer alan düşünüp taşınmadan taklit ve şüphe üzerine kurulu bir iman doğru bulmaz. Onun önerdiği inanma yöntemi klasik mantıkta yakîn/kesin bilgi ile karşılığını bulan hakikatin bizzat birey tarafından elde edilmesidir. Ayrıca taklîdî tasdik sadece aklın istidlâle

⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Mî'yâr-ı Sedâd*, 99-101; Öner, *Klasik Mantık*, 182.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/575.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/575.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/575.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/575.

ihtiyaç duymadan kesin hüküm verdiği ve tasdik ettiği bir meseledir. Bu tasdik aklın bir delil vasıtasıyla kesin hüküm verdiği ve tasdik ettiği bir mesele olmadığı yani bir delil ile sabit olmadığı için bir kişi taklid ile onu şüpheye düşürerek itikadını bozabilir.⁷¹ Bu nedenle Mâtürîdî'nin anlayışında bireyin kendinden emin ve kesin bir bilgi üzerine imanını tesis etmesi vurgulanmaktadır. Bu konu imanda istisna yani inşallah demenin bireyin imanında şüpheyi ifade edip etmediği konusu olarak işlenmekle birlikte temelde imanın şüphe içeren bir ifadeyle örtüşüp örtüşmediği meselesidir.

Mâtürîdî'nin iman anlayışında iman üzerinde kararlılık göstermek önemli bir husustur.⁷² Mâtürîdî, *insanların sadece Allah'a kulluk edeceklerini*⁷³ bildiren ilâhi mesajın bunu söyle anlamında gizli bir emir içerdiğini dolayısıyla bu sözün imanda istisnanın aksine yükümlülük gerektiren bir söz ifade ettiğini savunur. Bu durumda Mâtürîdî'ye göre istisnanın iki yönü bulunur: Bunlardan birincisi, kullanılacak ifade kişinin kendi durumu hakkında habere atif yapmasıdır. Bu anlamda kişinin tevhid konusunda istisna yapmaması gerekir. Çünkü istisna yapan kişi istisna/inşallah ifadesiyle şüphesini dile getirmiş olur. Nitekim Allah müminleri Allah'a ve Resûl'üne inanıp şüphe duymayanlar⁷⁴ olarak nitelemiştir. Buna ilaveten peygamberin (a.s.) içinde şüphe barındırmayan imanın, amellerin en faziletlisi⁷⁵ olduğuna ilişkin sözü de imanda şüpheyi anımsatacak sözlerin uygun olmadığını gösterir.⁷⁶ İkincisi, istisnanın tereddüt edilen durumları ifade etmesidir. Ancak bu tür bir istisna belirli bir mezhebin itikadî konuları üzerine ise böyle itikadî bir konuda şüphe etmek caiz değildir. Çünkü mezheplerin inanç konusu belirli zamanlara yönelik değil süreklilik arz eder. Bu nedenle böyle bir konuda istisna hiçbir zaman caiz değildir.⁷⁷ Mâtürîdî bir Müslümanın istisna etmeksizin kesin bir dille ve mutlak bir ifadeyle imanını söylemesi gerek-

⁷¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedâd*, 101-102.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/386.

⁷³ el-Fâtîha 1/5.

⁷⁴ el-Hucurât 49/15.

⁷⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût- Âdil Mürşid, vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 12/482 (7511), 14/243. (8580), 14/437 (9700); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Zekât", 5/58 (2526).

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/362.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/363.

tiğini belirtir. O, *Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir* gibi sözlerle *ya da âhiret, melekler, peygamberler ve kitaplar* gibi imana ilişkin konularla birlikte inşallah demenin doğru olmadığını vurgular. Çünkü kesin olmayan türdeki bu ifadelerin iman olgusunun tam anlamıyla gerçekleşmesine engel oluşturacağını savunur.⁷⁸

Mâtürîdî iman konusuyla benzer şekilde itiraf, sözleşme, vade gibi hukuksal alanda istisna ifadesinin kullanılmasının da beyanın geçerliliğine engel oluşturacağını belirtir.⁷⁹ Mâtürîdî geleceğe yönelik durumlarda insanlara inşallah demelerini “*Allah izin verirse demeden hiçbir şey için, “Şu işi yarın yapacağım” deme!*” ve “*İnşallah sen beni sabreder bulacaksın*”⁸⁰ öğütleyen âyetlerin ise, verilen sözün bağlayıcılığını kaldırmadığını dolayısıyla sözün sadakatten vazgeçme anlamı taşımadığını ifade eder.⁸¹

Mâtürîdî insanların inşallah ifadesini genelde bildiği ve âşına olduğu konularda kullanmadığını, kullansa da tepki göreceğini ifade eder. O, insanların şüphe ve zan içeren durumlar için inşallah dediklerini dolayısıyla iman için böyle bir ifadenin kullanılmasının doğru olmayacağını savunur. Mâtürîdî bu savını da Allah'ın insanları “*sonra şüpheye düşmeyen*”⁸² uyardığı beyanıyla destekler. O kullanımının uygun olmadığı her konuda *sanırım, şüpheliyim* gibi tereddüt içeren ifadelerin doğru olmadığını vurgular.⁸³

Mâtürîdî Allah'ın iman edilmesine yönelik beyanlarının⁸⁴ herkes için şüpheye mahal vermeyecek şekilde geçerli olduğunu zikreder. O imanın Allah'ın insana olan lütfu, nimeti, rahmeti⁸⁵ olması nedeniyle insanın bu konuda tereddüt içeren bir ifade kullanmasının Allah'a karşı da nankörce bir tutum olduğunun altını çizer. Mâtürîdî sıkıntılı durumlarda uzaklaşma için istisna ifadelerinin kullanıldığını ancak burada uzaklaşmanın konusu iman olduğu için bireyin küfrüne de sebep olabileceğine dikkat çeker.⁸⁶

Mâtürîdî doğruluğunu bilen, imanundan emin olan, imanın gereklerini bilen ve yerine getiren bir kimsenin, Allah'ın ihsanına karşı şükür olarak

⁷⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 624.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 624.

⁸⁰ el-Kehf 18/23-24, 69.

⁸¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 624.

⁸² el-Hucurât 49/15

⁸³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 624-625.

⁸⁴ el-Bakara 2/136,285.

⁸⁵ el-Fâtiha 1/7; el-Hucurât 49/7,17; en-Nûr 24/21.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 625-626.

hakikaten ben müminim demesi gerektiğini savunur. O, böyle bir söylemin kendini yüceltme anlamına da gelmeyeceğini zira imanın herkes için aynı şekilde gerçekleşmesi gerektiğini söyler. Buna ilaveten Mâtürîdî, imanın çerçevesinin bilineceğinden hareketle kendinden emin bir şekilde iman edip yükümlülüğünü bilen kimsenin mümin ismini Allah'ın hak edene verdiğinin farkına varacağını düşünür.⁸⁷ Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı, bireyin imanındaki samimiyeti ve Allah'a olan bağlılığını vurgulamaya yöneliktir. Aynı zamanda o, imanın insan için bir ihsan olması nedeniyle de şükürün göstergesi olarak kendinden emin, kesin ve şuurlu bir şekilde imanı şart kılar. Mâtürîdî'nin yaklaşımında imanın tereddüte yer bırakmayan ahlâkî bir şuur ve kararlılık içinde olması gerektiğine dikkat çekilmektedir.

3. Davranış Açısından İman

İman, sadece zihinsel onay ya da duygusal bir olgudan ibaret değil, bireyin dinî ve sosyal yaşamında ahlâkî tutum ve davranışlarını da şekillendiren bir olgudur. Davranışlar, imanın bir nevi dışa vurum hali olarak ortaya çıkar. Zira insanın hayata bakış açısı, algısı, yorumu ve davranışının temelinde inandığı değerler bulunmaktadır. Dolayısıyla iman eden bir kimsenin ahlâkî tutum ve davranışları inandığı değerlerle paralel seyreder. Bu bağlamda Mâtürîdî imanı takip edilecek bir yol, benimsenecek bir din, tercih edilecek bir öğreti ve bağlanılacak bir akîde olarak yorumlar. Buna ilaveten o, imanın sahibi için iyi ve hayır olduğunu, ona doğru yolu gösterip güzellik katacağını ifade eder.⁸⁸ Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı imanın, bireyin ahlâkî ve manevi gelişiminde nasıl merkezi bir rol edindiğini vurgular. Ona göre birey tercih edip onayladığı imanına bağlılık göstererek imanı doğrultusunda tüm yaşamını şekillendirmelidir. Zira Mâtürîdî'nin anlayışında iman insana ahlâkî değerler kazandıran, hayatına yön veren bu nedenle insanın dünya görüşünü büyük ölçüde etkileyen en önemli temel unsurdur. Bu nedenle iman birey kadar toplumsal açıdan da önemli bir olgudur.

Mâtürîdî, tevhid üzerine kurulu bir iman ve amelin gerçek anlamda Allah'a kulluk olduğunu; sadece Allah'a kulluk edilmesi ve yapılan her itaatin/amelin tevhid üzerine olması gerektiğini vurgular. Ona göre her ibadetin temeli tek olan Allah'a dayanmalıdır. Mâtürîdî kulun her ibadette Allah'ı birlemesi, ibadetlerinde kimseyi Allah'a ortak koşmaması ve ibadetle-

⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 630.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 622-623.

rini Ona özgü kılması durumunda inanç ve ibadetlerini bütünüyle Allah'ı birleyerek yapmış olacağını vurgular.⁸⁹ Mâtürîdî'nin bu yaklaşımında imanun bilişsel ve amelî tüm boyutlarında tevhid esas unsur olarak öne çıkar. Tevhid esasına göre kulluk bilinci ve ibadet anlayışı, kulun sadece Allah'a ve O'nun rızasına yönelmesini, başka bir güç ya da otoriteyi itaat ve ibadet nesnesi yapmamasını gerektirir.

Mâtürîdî'ye göre iman bir defaya mahsus dile getirilmiş bir kabul değil, bireyin tüm davranışlarına akseden ve süreklilik gerektiren ahlâkî boyutu bulunmaktadır. O imanı, onun zıddı olan davranışları uzaklaştırıcı bir olgu olarak yorumlamaktadır. Ona göre bireyin her defasında imanı, onun zıddı olan bir davranışı ondan iter.⁹⁰ Bu bağlamda iman her seferinde tazelenen, bireyin bulunduğu duruma göre kendini gösteren ve imana aykırı davranışları iten bir güç konumundadır. Birey imanını her defasında hatırladıkça ve yaşadıkça, bu iman onu ahlâk dışı davranışlardan uzaklaştıracaktır. Nitekim o, Allah'ın, "*Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin*"⁹¹ şeklindeki hitaplarını da bu bağlamda değerlendirir. Mâtürîdî'ye göre, iman edenlere yönelik âyette geçen bu çağrıyla müminlerden inançlarını önceki bir zamanla sınırlı tutmayıp sonraki zamanda da inançlarını sürdürmeleri, imanları doğrultusunda sağlam bir duruş sergilemeleri ve imanı söylemle değil bir kavrayış olarak benimsemeleri istenmektedir.⁹² O halde iman devamlılık gerektiren dinamik bir yapı taşı olmakla birlikte bireyin ahlâkî davranışlarına yön vermekte ve kötü davranışlarına karşı koruyucu bir işlev görmektedir. Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı, imanun bireyin hayatında kesintisiz bir dönüşüm ve inkişaf süreci olduğunu vurgular.

Mâtürîdî'nin anlayışında iman bireye ahlâkî bir sorumluluk getirmekle birlikte imanun amellerin kendisi olmadığına da dikkat çekilir. Bu bağlamda Mâtürîdî, iman ve amelin birbirinden ayrı kavramlar olduğunu savunmuş ve bu savını temellendirmiştir. O bu bağlamda iman etmeleri sebebiyle kulların İslâmî kaidelerden mükellef tutulduğunu,⁹³ yani Allah'ın ibadetleri müminlere özgü kıldığını ve onların mümin olmayanlara vacip olmadığını

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/363.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/366.

⁹¹ en-Nisâ 4/136.

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/386.

⁹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 619.

dile getirmiştir. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre iman fiiller olduğu için değil, iman olduğu için fiiller gerekli olur. Nitekim Mâtürîdî oruç ibadetinin farz kılındığı âyette “*ey iman edenler*”⁹⁴ hitabının kullanılmasını da amelin imandan bir parça olmadığına ilişkin kanıt olarak sunmaktadır. Nitekim o, bu ve benzeri bütün ibadetleri yerine getirmeme nedeniyle kulların mümin vasfından çıkmadıklarını ve söz konusu ibadetleri yapmadıklarında müminlerde bu hitabın dışında kaldıklarına dair zannın oluşmadığını ifade eder.⁹⁵ Mâtürîdî bu bağlamda bütün salih amellerin isminin iman olduğu şeklindeki bir düşünceye de karşıdır. Zira Mâtürîdî'ye göre *ey iman edenler* hitabı birtakım farzları terk edenlere yönelik olarak gelmiştir. Ayrıca iman bütün salih amellerin ismi olsaydı söz konusu kişilere *ey bazı iman edenler* ya da *ey bazı şeylere iman edenler* diye hitap edilmesi gerekirdi. Dolayısıyla o imanın tüm salih amellerin ismi olmadığını, imanın kalbî bir amel olan tasdike özgü bir isim olduğunu savunur.⁹⁶ Mâtürîdî imanın amelden ayrı bir olgu olduğunu ve amelin imanın bir türü olmadığını söyleyerek aslında insanın hürriyet alanına vurgu yapmaktadır. O, insanın amel etme ya da etmeme özgürlüğünün bulunduğu itikadî bir sonuç olarak ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Mâtürîdî iman ile amelî uygulamada ve dini hayatta birbirleriyle kaynaşmış olarak sunmaktadır. O, ideal olan imanın amel ile pratikte iç içe olduğunu belirterek ahlâkî bir sonuç ortaya koymuştur.⁹⁷ Mâtürîdî, iman eden kişilerin ibadet ve salih amellerle sorumlu olduklarını, ancak bu sorumluluklara uymadıklarında ya da terk ettiklerinde söz konusu sorumluluklar imanın kendisi olmadığı için imanlarını kaybetmeyeceklerini vurgular.

Mâtürîdî iman gibi inkârın da insanın ahlâkî tutum ve davranışlarına yansıdığını ifade eder. Mâtürîdî, Allah'ın kalplerini daralttığı,⁹⁸ sağır ve dilsiz olarak nitelediği⁹⁹ insanların kalp, dil, kulak gibi algılama imkânlarını kendisine kazanç sağlayacak şekilde kullanmamasından kaynaklandığını söylemektedir. O, diri ve ölü nitelemelerinin¹⁰⁰ de bu bağlamda olduğunu; hayatı kendisine kazanç sağlayan mümine diri ancak hayatı kendisine ka-

⁹⁴ el-Bakara 2/183.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/26.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 610.

⁹⁷ Hanifi Özcan, “Mâtürîdî'ye Göre İman-İslam-İhsan ve Küfrün İlişkisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1994), 184-185.

⁹⁸ el-En'âm 6/125.

⁹⁹ en-Neml 27/81-82.

¹⁰⁰ er-Rûm 30/51.

zanç sağlamayan kâfire de ölü nitelemesinin yapıldığını ifade eder.¹⁰¹ Buna ilaveten Mâtürîdî'ye göre, ölü nitelemesi onların Allah'a kulluk hususunda gayret göstermemeleri ve bahsi geçen duyu verilerini O'na itaat için kullanmamaları nedeniyledir. O, ahlâkî bir eylem olarak insanların hakikati işitip kabullenmediklerinde sağır, konuşup dile getirmediklerinde dilsiz, görmediklerinde kör olduklarına ve güçlerini hakikat konusunda kullanmadıklarında ölüden farkları olmadıklarına vurgu yapar. Aslında bahsi geçen insanlar hakikati bulmak ve yerine getirmek için tüm yeteneklere sahip olmalarına rağmen bu yeteneklerden gereği gibi istifade etmedikleri için bu nitelikler onlarda yokmuş gibi bahsedilmektedir.¹⁰² Ayrıca Mâtürîdî'ye göre küfür göz, kulak ve dil gibi duyuların nüfuzunu kapattığı için söz konusu duyular doğru ve hakikat olmayan şeyi görür, duyar, söyler ve tüm uzuvlar bu şekilde hareket eder.¹⁰³ Mâtürîdî küfür ve imanın, bireyin duysal ve zihinsel algıları üzerinde etkileri olduğunu dile getirmektedir. O, bu bağlamda küfrü hakikati görmeyi, duymayı ve anlamayı engelleyen bir perde, imanı ise hakikatin önündeki bütün engelleri ortadan kaldıran bir güç olarak tasvir etmektedir. Böylelikle iman, insanı doğruya yönlendirip hakikati ortaya çıkarırken, küfür insanı yanlışla yönlendirip karanlığa sevk eder. Onun iman ve küfre dair bu tasvirlerinde imanın ve küfrün bireyin yaşamında ruhen ve ahlâken etkilerine dikkat çektiği görülmektedir.

Mâtürîdî'ye göre iman tüm örtü ve perdeleri açar, kaldırır, bütün gizlenen şeyleri ve şüpheleri aydınlatır.¹⁰⁴ Mümin hakikati görür, duyar ve her türlü iyiliği anlayıp farkına varır. Müminin bu hali nedeniyle o, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nur ile insanların içinde yürür.¹⁰⁵ Aynı zamanda müminin etrafında iyiliğe ve doğru yola davet eden arkadaşları bulunmaktadır. Oysa iyiliği görmeyen, işitmeyen ve anlamayan kâfirin salih amele ve doğru yola davet eden arkadaşları da bulunmamaktadır.¹⁰⁶ Mümin ile kâfir öz varlığı itibarıyla aynı canlılar olmasına rağmen mümin, kendisini ebedî canlandırarak olan ilmi, Kur'an'ı ve imanı kazanım edinirken, kâfir bunlardan hiçbir kazanım edinmediği için hakikati görmeyen, işitmeyen ve fark

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/254.

¹⁰² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/135.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/358.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/358.

¹⁰⁵ el-En'âm 6/122.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/248.

etmeyen ölü gibidir. Ayrıca dünyada iyi ve erdemli davranışları kazanım edinen müminin, kazandığı ameller ahirette kendisine ışık olurken, kâfirin iyiliklerden hiçbir kazanımı olmadığı için ahirette karanlıklar içinde kalır. Bu bağlamda o gün kâfire bir ışık bul denmesinin¹⁰⁷ nedeni de kâfirin kendisini azaptan kurtaracak bir amel arayışıdır.¹⁰⁸ Ancak o gün gelmeden önce kendisini kurtaracak ameller yapmadığı için kâfir bu şekilde kınanmaktadır.¹⁰⁹

Mâtürîdî'ye göre iman hem dünyada hem de ahirette sürekli devam edecek bir olgu olduğu için insanın kendisi için en hayırlı şey iman etmesidir. O, insanın inkâr etmesi durumunda da göklerin ve yerin mâliki Allah'ın hiçbir menfaat ve ihtiyacı bulunmadığının altını çizer. Dolayısıyla Mâtürîdî insanın ihtiyaç ve menfaatleri olduğu için emir ve yasaklara riayet etmesi gerektiğini belirtir.¹¹⁰ Zira ihtiyaç sahibi insan olduğu için inkâr sadece bireyin kendisine zarar vermektedir. Mâtürîdî'ye göre birey için imanın en hayırlı şey olmasının nedeni onun varoluşsal ihtiyaçlarını karşılaması ve ahirette de onu kurtuluşa götürmesidir. Dolayısıyla iman, bireyin kendi iyiliği ve selameti için gereklidir.

3.1. Özgür Bir Seçim Olarak İman

Dinin akıl sahibi insanların kendi özgür seçimleriyle mevcut durumda doğruya, gelecekte de felaha götüren ilâhî bir konuma sahip; inanç ve eylemlerden oluştuğuna ilişkin bir tanımlama yapılmıştır.¹¹¹ Dini tanımlamada yapılan özgür iradeye yapılan vurguyu Mâtürîdî de yinelemekle birlikte o bilişsel çabanın olması gerektiğini de savunmaktadır. Bu bağlamda Mâtürîdî Allah'ın birliğini idrak etme, O'na ve O'nun elçilerine iman etme konusunda takip edilecek yolu çaba sarfetme/ictihâd ve çıkarımda bulunmaya/istidlâl dayandırmaktadır. Dolayısıyla o, imanı ve imanla ilişkili tüm ilkeleri bireyin özgür iradesiyle ve bilişsel çabasıyla gerçekleştireceği bir olgu olarak belirlemektedir.¹¹² Bireyin bilişsel çabasıyla elde ettiği çıkarım so-

¹⁰⁷ el-Hadîd 57/13.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/249.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/521.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/423-424.

¹¹¹ Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfî ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beirut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996), 1/814.

¹¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 460.

nucu iman; dayatma ve zorlamanın aksine onun özgür iradesiyle yaptığı bir seçim olarak ön koşul ve ahlâkî ilke konumundadır. Buradan hareketle Mâtürîdî'nin bilişsel çaba ve aklî çıkarımı iman etme konusunda gereklilik olarak ileri sürmesi, bireyin söz konusu imkânı kullanması ona ahlâkî bir sorumluluk getirmesi anlamını taşır.

Mâtürîdî makbul bir iman ve tövbenin ahlâkî bir ilke olan bireyin gönüllü ve istemli tercihiyle gerçekleşeceğini belirtir. Bu bağlamda ona göre, kâfir mecbur kaldığı için ya da belayı savuşturma gayesiyle tövbe ederse onun tövbesi kabul edilmez ancak kâfir tövbesini ihtiyarıyla/seçim yaparsa tövbesi kabul edilir. Aynı şekilde *“Daha önce inanmamış kimseye, rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz.”*¹¹³ âyette haber verildiği üzere kâfir azabı müşahede ettiğinde belayı savuşturma ya da mecbur kaldığı için iman ettiği takdirde imanı kabul olmaz. Firavun'un *“Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: “Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş!”*¹¹⁴ mecbur kalması ve belayı uzaklaştırma amacıyla iman etmesinde olduğu gibi imanı kabul edilmez. O halde iman *“Dehşetli cezamızı gördüklerinde, “Allah'ın birliğine inandık” derler”*¹¹⁵ âyette de bildirildiği üzere azabı görünce mecburiyet ve belayı uzaklaştırma için olduğunda kabul edilmeyecektir.¹¹⁶ Ayrıca Mâtürîdî azabı ve sıkıntıyı gördüklerinde iman edenlerin gerçekte de iman etmeleri durumunda imanlarının geçerli olacağını söyler.¹¹⁷ O halde Mâtürîdî hakîki bir iman ve tövbenin herhangi bir zorlama olmadan, korku ya da bir çıkar amacı gözetmeden özgür iradeye dayalı bir seçimle gerçekleşeceğini dile getirir.

Mâtürîdî'ye göre imanla ilişkili olarak bireyin ahlâkî davranışlarında da onun özgür iradesi sorumludur. Allah bireyin seçimlerine göre onları tercihlerinde muvaffak kılmakta yani doğru ya da yanlış yolu tercih eden birey, tercihiğine göre hak ettiği sonuca ulaşmaktadır. Birey özgür iradeyle seçtiğinin dışında bir sonuçla karşılaşmaz.¹¹⁸ Mâtürîdî, insanın özgür iradesini temel alarak ahlâkî seçimlerinde sorumluluğunun önemini vurgular.

¹¹³ el-En'âm 6/158.

¹¹⁴ Yûnus 10/90.

¹¹⁵ el-Mü'min 40/84.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/80.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/387.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/502.

Mâtürîdî imanın insanın sorumluluğunda gerçekleşen bir fiil ve amel olduğunu savunur. O bu doğrultuda insanın aklen Allah'ın birliğine şahitlik etmesi, peygamberlerine iman etmesi ve buna mutabakat göstermesi gerekliliğini vurgular.¹¹⁹ Mâtürîdî imanın zıddı olan küfrün de tercih ve kabulü açısından aynı şartlara sahip olduğuna yani bireyin ahlâkî sorumluluğuna dikkat çeker.¹²⁰ Ayrıca Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı dinî öğretilerin akıl yürütmeyle kanıtlamayacağını dolayısıyla hakikatin doğrudan imana dayandığını iddia eden fideist düşünceden¹²¹ farklıdır. İmanı salt bir inanç meselesi olarak savunan fideist düşüncenin aksine onun iman anlayışı insanın düşünsel ve iradî çabasıyla gerçekleşen bir eylemdir. Mâtürîdî'nin insanın bu süreci bilinçli bir sorumluluk olarak kabul etmesi ve bu bilinçle inanması gerektiği düşüncesi onun iman anlayışına ahlâkî bir zemin kazandırır. Dolayısıyla Allah'ı bilme ve O'na inanmanın ahlâkî bir sorumluluğu bulunmaktadır.

3.2. İmtihan Açısından İman

Dünya hayatı bir imtihan yeri olarak kabul edildiği için insanların çeşitli sıkıntı, zorluk, felaket ve musibetlerle karşılaşması imtihanın bir parçası olarak değerlendirilir. İmtihanlar karşısında insanın ahlâkî tutum ve davranışları aynı zamanda onun imanının da sınanması anlamına gelir. Mâtürîdî'ye göre iman, doğru söz ve hakikatin bilgisi olduğu için varoluşu açısından imanın zor bir yönü bulunmamaktadır. Ancak iman, çeşitli sıkıntılarla karşılaşınca insanın tabiatı ve arzularıyla çatışır hale gelir. Buna bağlı olarak o, iman edenlerin zorluk ve sıkıntıları mutlaka deneyimleyeceği kaçınılmaz bir aşamanın olduğunu ve insanın bu sıkıntılarla denenmeden cennete giremeyeceğine¹²² dair ilâhi mesajı zikreder.¹²³ Mâtürîdî Kur'an'da geçen, "insanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, "iman ettik" demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"¹²⁴ soru ifadesinin Allah'a hiçbir şeyin gizli olmadığını dolayısıyla bu ifadenin sabitlemiş bir duruma yani insanların yalnızca inandık demekle sınanmadan bırakılacaklarına dair yanlış algısına eleştiri olduğunu düşünür. Buna göre o, âyeti insanların iman ettiklerini sa-

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 619-620.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 622.

¹²¹ Cevizci, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 134.

¹²² el-Bakara 2/214.

¹²³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/111.

¹²⁴ el-Ankebût 29/2.

dece söylemekle imanlarının kabul görüp, denenmeden bırakılacaklarını düşünmemeleri gerektiği şeklinde yorumlar.¹²⁵

Mâtürîdî'ye göre imtihan içinde sıkıntıyı barındırmakla birlikte Allah insanların imanındaki samimiyetine ya da yalanlamasına karşı bir emare olarak kullarını zaman zaman sıkıntı, ferahlık ve ibadet türleri gibi çeşitli durumlarla denemektedir. Mâtürîdî bu şekilde Allah'a inandığını söyleyen her insanın imanının sözde kalıp kalmadığının yani samimiyetinin ve yalancılığının bilineceğini belirtir. O, iman ettiğini söyleyen kişilerin yalancı çıkma ihtimalinin bulunduğunu bu nedenle onların samimiyetleri ya da yalancılıklarının bilinmesi için Allah'ın amelleri sebep kıldığını böylece onların imanlarında ne kadar samimi olduklarının ortaya çıkacağını ileri sürer. Mâtürîdî'ye göre özellikle zorluklarla karşılaştığında insanın imanını sürdürüp sürdürememesi, imanındaki samimiyetini gösterir. Zira rahatlık insanın nefis istekleri ve tabiatıyla uyum içerisinde olduğu için bu durumlarda kişinin imanındaki samimiyeti, büyük ölçüde test edilemez. Bu nedenle Mâtürîdî, kişinin tabiatına ters düşen ve nefisini zorlayıcı olan durumlarda imanındaki samimiyetinin test edileceğini savunur.¹²⁶

Mâtürîdî insanın tabiatının esasında iyi olmasa bile arzu edilen ve zevk veren şeylere istek duyduğunu; aklının ise farklı bir işleyişe sahip olduğunu, aklın bir şeyin esasen iyi olması, emir olması ya da sonucunun övülmesi durumlarında o şeye yönelik istek geliştirdiğini belirtir. Bunun yanı sıra o, insanın tamamen arzularına dayalı bu doğal eğilimine karşı aklın devreye girdiğini ve tabiatının isteklerine yönelik bir engel teşkil ettiğini söyler. Zira Mâtürîdî'ye göre, insan tabiatı gereği daima kendisine daha kolay ve daha zevk verici gelen şeye yönelip ona zarar veren ve onu inciten şeyden hoşlanmaz; insan tabiatının aksine akıl ise esasen iyi olan şeyi ister, kötü olan şeyden hoşlanmaz.¹²⁷ Bu bağlamda Mâtürîdî'ye göre akıl, insanın tabiatının arzuladığı zevk ve kolaylık arayışına karşı, belki daha zor ama erdemli olan şeyi seçmesini sağlar. O, Allah'ın insanları tabiatlarının süsleyip püslediklerini terk edip, aklen iyi ve güzel olanı seçmeleri için akıllarının kontrolü noktasında imtihan ettiğini vurgular; yükümlülük ve muhatap kılınmanın temelini de bu ilkeye dayandırır.¹²⁸ Mâtürîdî'nin tabiat ve akıl olarak tasvir

¹²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/207-208.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/207-208.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/322.

¹²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/323.

ettiği bu ikili yapı arasında bir denge ya da çatışma olasıdır. Ancak ona göre insanın tabiatı ile aklı arasında bir denge kurarak seçim yapması istenmektedir. Yani insanın tabiatını cezbeden şeyler her zaman doğru ya da güzel olmasa bile akıl, sorumluluk bilinciyle doğru olan şeyi seçmeye yönlendirmelidir. Mâtürîdî'nin insanın sadece içgüdüleriyle değil, aklıyla hareket etmesi gerektiğini savunan bu düşüncesi, ahlâkî bir duruşa işaret etmekte aynı zamanda insanın ahlâkî yükümlülüklerinin ve iradî tercihlerinin temeli olmaktadır. Buna bağlı olarak imtihan sürecinde insanın tabiatının isteklerine mi uyacağı yoksa aklın rehberliğine uyup daha doğru ve erdemli olanı mı seçeceğine ilişkin nasıl karar vereceğini belirler. Dolayısıyla imtihan, bu tercihler doğrultusunda şekillenir ve samimi iman da bu tercihler üzerinden ortaya çıkar.

Sonuç

Ebû Mansûr Mâtürîdî, inanç sistemini aklî temellere dayandırarak imanın kalben onaylanması gereken bir olgu olduğunu savunur. Mâtürîdî'nin anlayışında kalp, duyuşsal ve düşünsel çıkarımların birleştiği, imanın kabul sürecinin yaşandığı bir merkez olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda Mâtürîdî insanın duyuşsal ve düşünsel çıkarımlarıyla iman edebilecek yetkinlikte olduğunu vurgular. O bireyin elde ettiği bilginin her zaman imana dönüşemeyeceğine ancak bilginin imanın oluşumuna katkı sunacağına dikkat çeker. Mâtürîdî bilginin imana dönüşebilmesi için bireyin elde ettiği bilgiyi içselleştirmesi yani kalben onaylanması gerektiğini savunur.

Mâtürîdî'nin yaklaşımında imanın gerçeklik kazanmasını sağlayan unsurlar olarak kalp, tasdik, özgür irade vurgusu öne çıkmakta bu da imanın ahlâkî boyut kazanmasına olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda Mâtürîdî'ye göre iman taklit ve zandan uzak bir şekilde rasyonel bir yöntemle elde edilen hakikat bilgisinin, tamamen bireyin kendi istek ve özgür iradesiyle kabulü ve onayıdır. Ona göre birey iman sürecinde dış baskı ve zorlamalara maruz kalmamalı kendi isteğiyle hakikati kabul etmelidir. Nitekim Mâtürîdî bu süreçte yapılan baskı ve zorlama durumunda kişinin inkâr söylemiyle imanının geçerliliğini yitirmeyeceğini; aynı şekilde bireyin sıkıntılı bir durumdan kendini kurtarmak için iman söylemiyle de imanının geçerlilik kazanmayacağını savunur. Onun bu yaklaşımında salt bir inancın ötesinde bulunan iman ahlâkî bir duruşun yansımasıdır.

Mâtürîdî'nin iman anlayışında tasdik içeriği itibarıyla bilişsel bir kabulün yanı sıra ahlâkî ilke ve değerleri barındıran bir kavram olarak belirir. Bu

bağlamda o bireyin hür iradesi ve hakikati kendi idrakiyle görmesi sonucu gerçekleşen bir tasdiki önceler. Mâtürîdî yaklaşımında bireyin inancının gerektirdiği değerlerin bir kısmını kabul edip bir kısmını reddeden bir tasdik değil, bütünüyle kabulden oluşan ve ahlâkî tutarlılığı olan bir tasdik vurgulanır. Yine ona göre tasdik bütün tereddüt ve şüpheleri öteleyen kesin bir karar ve onayı ifade eder. Mâtürîdî, iman sürecinde bilgiyi önemseyip, imanın rasyonel temeller üzerine kurulmasını vurgulamakla birlikte cahil bir kimsenin imanını da geçerli kılar. Ancak o, imanın ya da inkârın kararı olarak tasdikte bireyin net olmasını şart koşar. Aynı zamanda bireyin inandığı değerler konusunda net olması ona ahlâkî tutum ve davranışlarında da sağlam bir yapı sağlar. Dolayısıyla tasdik etmek hakikatlerin gerektirdiği sorumlulukları ihtiva eder.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde iman insanın tüm yaşantısına ve davranışlarına rehberlik eden bir olgu olarak vurgulanır. Bu bağlamda o imanın her an insanın gündeminde ve zihninde bir değer olarak var olduğuna dikkat çeker. Mâtürîdî'ye göre insanın karşılaştığı durum ve olaylar karşısında geliştirdiği ahlâkî tutum ve davranışlar tamamen inandığı değerlere göre şekillenir. Ona göre özellikle bireyin hoşlanmadığı ya da zorlandığı durumlar karşısında takındığı tavrı imanındaki samimiyetin ölçüsü olarak vurgulanır. Aynı zamanda Mâtürîdî bireyin sağlam bir imana sahip olması halinde, imanının onu ahlâkî olmayan davranışlardan uzaklaştıracağını; bireyi erdemli bir yaşam sürmeye yönlendireceğini ve onun ahlâkî değerlerini korumasına yardımcı olacağını savunur.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût- Âdil Mürşid vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Mi'yâr-ı Sedâd*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1293/1876.
- Aristoteles. *Organon III, Birinci Analitikler*. trc. H. Ragıp Atademir. 7 cilt İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1996.
- Ay, Mahmut – Erdem, Engin. *İlahiyat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şâhîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsr. 9 cilt Beyrut: Dâru Tavki'n-necât, 1422/2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, 1987.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma, 2000.
- Demirel, Cemre. *Ahlak Felsefesinde Tanrı Nerede*. İstanbul: İstanbul Yay., 2024.

- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit, *el-Fıkhü'l-Ekber*. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkân, 1999.
- Fârûkî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmîd et-Tehânevî. *Keşşâfî ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 2 cilt Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşîrûn, 1996.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensâfî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- J. Meric Pessagno. "Maturidiye Göre Akıl Ve Dini Tasdik". çev. İlhami Güler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1-4 (1996), 425-436.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 16 Haziran 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semarkandî. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semarkandî. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne, Tefsîru'l-Mâtürîdî*. thk. Dr. Mecdi Basellum. 10 cilt Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1426/2005.
- Nesâî Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Bahrü'l-Kelâm*. thk. Yusuf Ahmet. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Özcan, Hanîfi. "Matürîdî'ye Göre İman-İslam-İhsan ve Küfrün İlişkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (1994), 179-205.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihal*. 3 cilt Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1388.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l-Akâ'idü'n-Nesefî*. thk. Ali Kemal. Beyrut: Dâru İhya'i-Türâsî'l-Arabî, 2014.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrez-zâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-ġâmûs*. thk. Mecmûatü mine'l-muhakkikîn, 40 cilt Mısır: Dâru'l-Hidâye, 1431.